

Magdalena Lachowicz

Instytut Wschodni, Wydział Historyczny, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

RUSKIJ MIR – po(d)stępy kultury czy kultura w natarciu? Rosyjska strategia soft power jako element rosyjskiej kultury politycznej

Aneksja Krymu w 2014 roku i jej konsekwencje wywołały w międzynarodowym dyskursie wzmoczoną debatę na temat kreowanej idei rosyjskiego świata, strategii dyplomacji kulturalnej i rosyjskiej kultury strategicznej w szerszym zakresie. Rosyjskie *smart power* w polityce zagranicznej łączy doktrynę bezpieczeństwa i ideę dominacji Rosji opartą na wzorcu kulturowym aprobowanym przez rosyjskojęzycznych obywateli świata. „Doktryna Putina” zakłada bowiem z jednej strony oparcie polityki na wojskowym orężu i koncepcji bezpieczeństwa w modelu twardej dominacji (konflikty zbrojne, wzmocnienie separatyzmów, potęgowanie nastrojów antynatowskich i antyeuropejskich, wspólne manewry wojskowe i rynek zbrojeniowy¹, wewnętrzna wzrastająca kontrola państwa i eksport

---

¹ Przykładem polityki definiowanej jako *hard power* są m.in. interwencja w Syrii, działalność polityczna na Bałkanach, w rejonie Naddniestrza i Zakarpacia, polityczne wzmocnianie nastrojów prorosyjskich w rejonie państw bałtyckich czy wojna w Gruzji z 2008 roku i konflikt na wschodniej Ukrainie, w tym aneksja Krymu. W 2014 roku ujawniono opinii publicznej dokument rosyjskiego MSZ mówiący o strategicznym znaczeniu dla Federacji Bałkanów Zachodnich (Serbii, Czarnogóry, regionu Bośni i Hercegowiny zamieszkałego przez Serbów), potwierdzający kierunek mocarstwowy rosyjskiej polityki. Fakt nie umknął uwadze ekspertów i polityków europejskich, zob. V. Spasovska, *Opinion: Russian advances in the Balkans a cause for concern*, „Deutsche Welle” 18.11.2014, <http://www.dw.com/en/opinion-russian-advances-in-the-balkans-a-cause-for-concern/a-18071327> [dostęp: 12.03.2016]. Doniesienia z 2017 roku mówiące o rosyjskiej interwencji politycznej w Czarnogórze przeciwko NATO, oskarżenia czarnogórskiej prokuratury wobec Rosji o uczestnictwo w próbie zamachu stanu podjętej w czasie wyborów parlamentarnych w 2016 roku wyraźnie wskazują na umocnienie twardej rosyjskiej polityki antynatowskiej wychodzącej daleko poza konwencjonalne środki dyplomatyczne, zob. L. Gibała, *Czarnogóra i Serbia: rosyjskie veto dla NATO*, <http://www.defence24.pl/563639.czarnogora-i-serbia-rosyjskie-veto-dla-nato-analiza>, 22.03.2017 [dostęp: 25.03.2017], M. Seroka, *Czarnogóra: Rosja*

tw. rosyjskiego modelu demokracji), a z drugiej – to wykorzystanie miękkiej strategii *soft power* w postaci siły przyciągania szeroko pojmowanej kultury rosyjskiej, języka rosyjskiego i wschodnioeuropejskiej duchowości. W obu tych konstruktach odnajdziemy elementy rosyjskiego postkolonialnego imperializmu łączące oba kierunki w efektywnie wdrażaną na zachodzie Europy, w Azji i państwach WNP strategię *smart power* opartą na stabilnej sieci współpracujących podmiotów publicznych: partii, think tanków, organizacji trzeciego sektora, centrów językowo-kulturalnych, instytucji pomocy humanitarnej i Cerkwi Prawosławnej. Od czasów drugiej kadencji Władimira Putina, poprzez okres prezydentury Dmitrija Miedwiediewa do momentu konfliktu rosyjsko-ukraińskiego odnotowujemy stały wzrost wykorzystywania metod *soft power* w prowadzonej dotychczas twardej polityce zagranicznej z przewagą narzędzi militarnych, ekonomicznych i politycznych, dominującej w latach 90. XX wieku. Kampanię wdrożenia *soft power* w polityce rosyjskiej przyspieszyły wydarzenia odzwierciedlające wzrost sympatii prozachodnich w regionie, m.in. rewolucja róż w Gruzji z 2003 roku, pomarańczowa rewolucja na Ukrainie z 2004 roku i rozszerzenie Unii Europejskiej o kraje bałtyckie i środkowoeuropejskie. Zwroty w kierunku twardych interwencji z okresu wojny gruzińskiej z 2008 roku, konfliktów północnokaukaskich i ukraińskiego, w tym ATO i aneksji Krymu, doprowadzały do utraty potencjału *soft power*, jednak nie były jednoznaczne z jego wyeliminowaniem. Władze Federacji Rosyjskiej kreują strategię polityki zagranicznej, zmieniając jedynie proporcje zastosowanych środków.

Pojęcia *soft*, *hard* i *smart power* wywodzą się z politologicznej refleksji Josepha S. Nye'a Jr. z przełomu lat 80. i 90. XX wieku, z anglosaskiej tradycji badań nad percepcją potęgi USA w świecie zglobalizowanym i stanowią niezbędne składniki tzw. rozważnej polityki. Autor koncepcji to doświadczony pragmatyk, były zastępca sekretarza obrony w administracji Billa Clintona, od 1977 do 1979 roku podsekretarz stanu i przewodniczący Rady Bezpieczeństwa Narodowego ds. Broni Jądrowej oraz amerykański reprezentant Komisji Rozbrojeniowej ONZ. W pracy opublikowanej w 2004 roku pt. *Soft Power. Means to Success in World Politics* definiował *soft power* jako zdolność uzyskiwania efektów politycznych z pomocą atrakcyjności, z wyłączeniem środków przymusu, pomocy czy zapłaty². Pojęcie jest bezpośrednio związane z kulturą (jako atrakcyjną dla innych), politycznymi wartościami i polityką zagraniczną prowadzoną w oparciu o moralny autorytet, o pragmatyczną kooperację. Stanowi przesłanie wspólnoty w działaniu i wspólnoty w prawach, a budowane jest na przekonaniu partnerów interakcji do działania jedynie siłą argumentu.

oskarżana o próbę zorganizowania zamachu stanu, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-06/czarnogora-rosja-oskarzana-o-probe-zorganizowania-zamachu-stanu>, 6.03.2017 [dostęp: 10.03.2017]. Istotny jest również fakt wspólnych manewrów wojskowych i ścisłej serbsko-rosyjsko-białoruskiej współpracy wojskowo-zbrojeniowej; „Wzmocnienie wpływów Rosji w Serbii jest powodem do poważnego niepokoju” – powiedział niemiecki polityk David McAllister, szef komisji Parlamentu Europejskiego ds. polityki zagranicznej w wywiadzie dla „Die Welt” w marcu 2017 roku, <https://www.welt.de/politik/ausland/article163239159/Putin-schenkt-Serbien-Dutzende-Panzer-und-Kampfiets.html> [dostęp: 29.03.2017].

² J.S. Nye Jr, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004.

Pamiętajmy, że *smart power* łącząca *hard* i *soft power* nie jest jedynie konstruktem teoretycznym, ale pragmatycznym narzędziem efektywnie kreowanym przez Josepha S. Nye’a Jr. w ramach zarządzanej przez badacza Komisji ds. Smart Power, powołanej w 2006 roku w strukturze waszyngtońskiego Centrum Studiów Strategicznych i Międzynarodowych (CSIS)³. Wydany w 2007 roku raport Komisji pod znamienym tytułem *A smarter, more secure America* wyraźnie wskazywał na konieczność wdrożenia przez USA polityki *smart power* w postaci konsensusu między partykularnymi amerykańskimi interesami z ich siłą militarną i ekonomiczną a oczekiwaniami międzynarodowej społeczności⁴. *Smart power* jest to zatem intensyfikowanie działań m. in. na rzecz kreowania pozytywnego wizerunku państwa, ożywienia i modernizacji stosunków z sojusznikami, partnerami i instytucjami, wdrożenia efektywnej strategii dyplomacji publicznej opartej na wspólnocie wartości kulturowych, szeroko pojmowaną pomoc rozwojową w skali całego świata i bezpieczeństwo energetyczne⁵. Oznacza realne sieciowanie gospodarki, w tym zawężenie współpracy i współfinansowania, co w wersji rosyjskiej jest często równoznaczne z przejmowaniem kontroli na rynku zewnętrznym w poszczególnych sektorach. Flagowym przykładem staną się działania Gazpromu w Europie, realizujące z powodzeniem założenia tzw. dyplomacji energetycznej i kolejnych strategii energetycznych wdrażanych od 2003 roku⁶.

Nie mniej istotne dla niniejszych rozważań jest pojęcie dyplomacji publicznej⁷ definiowanej już w 1965 roku przez Edmunda Gulliona jako kreowanie polityki zagranicznej państwa za pomocą szeroko pojmowanej komunikacji międzynarodowej – „ponadnarodowego przepływu informacji i idei”, realizowanego współcześnie w oparciu o rozwój nowych technologii, w tym mediów, Internetu i komunikacji globalnej ery 2.0. Należy zatem uwzględnić w rozważaniach na temat rosyjskiego *soft* i *smart power* nie tylko tradycyjnie pojmowany model umacniania i popularyzowania rosyjskiej wizji globalnych stosunków i dominacji kulturowej budowany w oparciu o sieć dedykowanych stacjonarnych instytucji, ale i walkę o kontrolę oraz modelowanie nowych kanałów informacyjnych, w tym Runetu i sfery mediów wirtualnych. Nastąpiło bowiem znaczne poszerzenie liczby

³ Zob. strona główna: Commission on Smart Power’s, <https://www.csis.org/programs/former-programs/smart-power-initiative>.

⁴ C. Cohen, J.S. Nye Jr, R.L. Armitage, *A smarter, more secure America*, <https://www.csis.org/analysis/smarter-more-secure-america> [dostęp: 2.03.2017].

⁵ Zob. więcej o koncepcji teoretycznej Nye’a w: J. Sadłocha, *Między twardą a miękką siłą: smart power*, [w:] „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012, nr 13, s. 37–46.

⁶ Zob. m.in.: M. Bodio, *Polityka energetyczna w stosunkach między Unią Europejską a Federacją Rosyjską w latach 2000–2008*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2009; Ł. Donaj, A. Kucenko, *Gazprom i jego wpływ na współczesne bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, [w:] „Przegląd Strategiczny” 2011, nr 2, s. 335–350; A. Loskot-Strachota, *Ekspansja Gazpromu w UE – kooperacja czy dominacja*, Raport OSW, 15.10.2009, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2009-10-15/ekspansja-gazpromu-w-ue-kooperacja-czy-dominacja> [dostęp: 14.04.2017].

⁷ Anna Siewierska-Chmaj, odwołując się do refleksji Tess Altman i Cris Shore, wskazuje na cztery najważniejsze cechy dyplomacji publicznej, mianowicie na jej wieloznaczność i zmienność uzależnioną od takich procesów, jak globalizacja, zmiany technologiczne, i techniki marketingowe, legitymizuje działania pozapaństwowych aktorów na arenie międzynarodowej, jest inkluzywna i bardziej zaangażowana w dialog z zagranicznymi społeczeństwami niż konwencjonalnie pojmowana dyplomacja i stanowi formę miękkiej siły poprzez „komunikowanie narracji”, A. Siewierska-Chmaj, *Mit polityczny jako narzędzie dyplomacji publicznej i element stosunków międzynarodowych*, „Kultura i Polityka” 2015, nr 17, s. 54.

aktorów uczestniczących w procesie kreowania wizerunku państwa. Poza oficjalną sferą polityków i podmiotów państwowych dedykowanych do działań na arenie międzynarodowej wytworzono sieć instytucji kulturalnych, naukowych, organizacji pozarządowych, mediów, inicjatyw prywatnych i dziennikarskich, realnie współdziałających z instytucjami państwowymi. Współdziałanie ze społeczeństwem w zakresie dyplomacji publicznej i połączenie jej z *soft power*, miękką siłą państwa, to według Josepha S. Nye'a Jr. warunek konieczny dla efektywnego dwukierunkowego dialogu, w którym opinia publiczna jako podmiot dyplomacji publicznej jest współtwórcą znaczeń i komunikacji. Największym jednak niebezpieczeństwem, co pokazuje przykład rosyjski, jest przekroczenie granicy miękkiego oddziaływania i dialogu, które jednoznacznie prowadzi w kierunku propagandy informacyjnej⁸.

Instytuty Rosyjskie i fundacja Russkij Mir – czy to wystarczy? Kultura w działaniu, czyli rosyjska dyplomacja publiczna

Kultura rosyjska, bardzo szeroko pojmowana, stała się ideą przewodnią dla powołania sieci organizacji, które miałyby w swoim założeniu integrować nie tylko rosyjskojęzycznych przedstawicieli diaspory, ale i obywateli innych narodowości zainteresowanych poznaniem i pogłębieniem wiedzy na temat rosyjskiej wspólnoty kulturowej, traktowanej równie szeroko, jak w okresie istnienia ZSRR – przestrzeni postsowieckiej i postkolonialnej definiowanej jako ta, w której dominuje i umacnia się nie tylko rosyjska kultura i język, ale i pozytywny obraz Rosji preferowany przez kremłowskie gremia, a efektywnie propagowany przez prokremłowskie kampanie medialne w skali całego świata. To kultura pojmowana poprzez związki emocjonalne niepoznawcze, bliska myśleniu mitycznemu, odwołująca się w różnych okresach do symboliki „rosyjskiego świata”, Gumilowskiego czy Duginowskiego eurazjatyizmu czy też ponadnarodowej wspólnoty „Wielkiej Rosji” w przestrzeni postsowieckiej.

W celu wdrożenia wspólnotowych koncepcji w 2007 roku rozpoczęła swoją działalność fundacja Rosyjski Świat (Russkij Mir), kreowana na wzór British Council czy Goethe Institut. Oficjalnie jej celem jest promocja języka i kultury rosyjskiej, a flagowym projektem organizacji jest powołanie Centrów Rosyjskich działających we współpracy z wiodącymi naukowo-edukacyjnymi podmiotami na całym świecie. Decyzja ta wzmocniła znacznie promocję kultury i języka rosyjskiego realizowaną w skali globalnej od 1996 roku przez Instytut Rosyjski⁹ i od 2005 roku przez Instytut Wydawniczy *Evropa*. Wspólnie czyniono

---

⁸ Zob. J.S. Nye Jr, *The New Public Diplomacy*, „Project Syndicate” 2010, <http://www.project-syndicate.org/commentary/nye79/English> [dostęp: 15.02.2016]; Ł. Wenerski, „*Akcja-Reakcja*”. *Jak działa rosyjska propaganda w Unii Europejskiej i jak reagują na nią unijne instytucje?*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2017.

⁹ Jednym z inicjatorów działalności Instytutu Rosyjskiego, wydawania gazet internetowych i działalności edukacyjnej w zakresie popularyzacji Rosji w świecie za pomocą nowych technologii jest Gleb Pawłowski, były doradca Władimira Putina, Wiktora Janukowycza, wiceszef gazety „Kommersant”, politolog i prezes zamkniętej w 2009 roku Fundacji Efektywnej Polityki (Фонд эффективной политики, ФЭП). Z jego inicjatywy

wysiłki, aby ponad 800 wydarzeń zaplanowanych w 2007 roku (oficjalnie Rok Języka Rosyjskiego) przyniosło pożądaną przez władze efekt poprawienia wizerunku Rosji w świecie.

Tradycyjnym regionem oddziaływania rosyjskiej siły polityczno-gospodarczej i kulturalnej są byłe republiki tzw. bliska zagranica, czyli Wspólnota Niepodległych Państw. Związki oparte na wspólnocie językowej (choć znajomość języka rosyjskiego w tych państwach szczególnie w młodym pokoleniu systematycznie spada¹⁰), wspólnej przestrzeni partycypacji w kulturze rosyjskiej (w zakresie wymiany kulturowej w kinematografii, kulturze masowej, ale i w mediach) funkcjonują równolegle z obecnością militarną, siecią personalnych politycznych i biznesowych powiązań i z szerokim strumieniem migracji kompensacyjnych, zarobkowych płynących z krajów ościennych do rosyjskiego centrum. Ten ostatni stanowi niezwykle silny czynnik utrwalający rosyjską dominację w regionie. Udział Federacji Rosyjskiej w danych migracyjnych państw postsowieckich jest niezmiernie wysoki, co sprawia, że władze poszczególnych państw będą nadal zainteresowane utrzymaniem korzyści ekonomicznych płynących z wysokiego potencjału kapitałowego tych migracji. Będą wspierać, choć w różnym zakresie, działania mające na celu wzrost atrakcyjności Rosji, w tym także te na płaszczyźnie kulturowej i naukowej skierowane do młodego pokolenia odbiorców¹¹, co daje pożądaną długofalową perspektywę trendu. Pozytywny wizerunek Rosji jest pogłębiany przez media. Trafnym przykładem jest region Azji Centralnej. W Kazachstanie i Kirgistanie dużą popularnością cieszą się rosyjskie i rosyjskojęzyczne lokalne media, w tym elektroniczne, takie jak telewizja i Internet. Wyrazem poparcia ze strony władz dla takiej konstrukcji rynku medialnego jest fakt, że nawet Nursułtan Nazarbajew publikuje artykuły w rosyjskim dzienniku „Izwestia”. W Tadżykistanie popularne portale wydawane są w trójjęzycznej wersji tadżycko-rosyjsko-angielskiej. Działania te niwelują bariery wynikające z nieznaności języka.

Rosyjskie działania *smart power*, w tym *soft power*, obejmują jednak region daleko wysunięty poza WNP, definiowany nadal w kategoriach tradycyjnych czy historycznych stref wpływów rosyjskich, a podejmowane kroki polityki zagranicznej w praktyce są analogiczne. Uwadze władz nie umykają również kwestie diaspory jako istotnej kategorii grupy docelowej. W 2008 roku w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej wyodrębniono wyspecjalizowaną Federalną Agencję ds. WNP, Rodaków Przebywających za

---

powstało szereg opiniotwórczych mediów internetowych, m.in. Русский журнал (russ.ru), gefter.ru (od 2012 roku, problematyka historyczna).

¹⁰ Zob. A. Włodkowska-Bagan, *Soft Power w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec państw bliskiej zagranicy*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW”, „e-Politikon” 2012, nr 3, s. 45–46.; *Фактор русского языка*, „Русская планета”, 16.04.2015, <http://rusplt.ru/society/faktor-russkogo-yazyika-16431.html> [dostęp: 3.03.2017]; *Статус русскоязычия в Центральной Азии и проблемные дефиниции его исследования*, Материк. Информационно-аналитический портал постсоветского пространства, <http://materik.ru/problem/detail.php?ID=9113> [dostęp: 3.03.2017]; *МИД: Положение русского языка в ближнем зарубежье вызывает тревогу*, Фонд поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом, 18.11.2016, <http://pravfond.ru/?module=news&action=view&id=6248> [dostęp: 3.03.2017].

¹¹ Filie Państwowego Uniwersytetu im. Łomonosowa funkcjonują w Azerbejdżanie, Uzbekistanie, Kazachstanie, Ukrainie i Tadżykistanie. Uczelnie rosyjskie przygotowują również atrakcyjne programy studiów dla zagranicznej młodzieży, zob. A. Włodkowska-Bagan, *Soft Power...*, dz. cyt., s. 48–49.

Granicą oraz Międzynarodowej Współpracy Humanitarnej (Rossotrudnicestwo)¹², której agendy zostały ustanowione przy ambasadach rosyjskich. Agencja przejęła kompetencje kilku istniejących organizacji, między innymi Rosyjskiego Centrum Międzynarodowej Współpracy Naukowej i Kulturalnej z ośrodkami w 75 państwach. Wszystkie wspomniane organizacje stanowiły główny trzon działań w ramach dyplomacji publicznej do 2010 roku, realizując tym samym niezbędne definicyjne elementy *smart power* w praktyce. Pomoc rozwojowa w Europie Środkowej, Południowej czy w Azji przynosi wizerunkowe korzyści. Programy działania rosyjskiej pomocy humanitarnej w Serbii są dobitnym przykładem skuteczności wzmocnienia potencjału międzynarodowego za pomocą *soft* i *smart power*¹³. W Serbii powołano sieć przedstawicielstw rosyjskich instytucji, które wykorzystują i umacniają prorosyjski potencjał wykreowany w społeczeństwie i wdrażają rosyjską wizję sytuacji międzynarodowej w serbskim środowisku politycznym i w społeczeństwie. *Soft power* realizują między innymi oddziały organizacji Russkij Mir (Rosyjski Świat), delegatura Międzynarodowej Fundacji Jedności Narodów Prawosławnych (od 2005 roku), przedstawicielstwo Rosyjskiego Instytutu Studiów Strategicznych (RISI) (od 2013 roku), oddział rosyjskiej agencji Rossotrudnicestwo (Centrum Kulturalne Rosyjski Dom), rosyjskie fundacje, takie jak Fundacja Wspierania Dyplomacji Publicznej imienia Aleksandra Gorczakowa, Fundacja Kultury Strategicznej, Fundacja „Duma Ojczyzny”, Fundusz św. Andrzeja, Fundacja Kultury Strategicznej (www.strategic-culture.org), środowiska związane z rosyjską Cerkwią (www.pravoslavie.ru) czy utworzona specjalnie dla Serbii Fundacja „Rosyjski Nekropol w Belgradzie”. W sferze medialnej funkcjonują serbskojęzyczne wersje rosyjskich portali, powiązane z podmiotami rosyjskimi, między innymi z kanałem informacyjnym RT (www.vostok.rs) i radiem Głos Rosji (<https://rs.sputniknews.com/serbian.ruvr.ru/>). Rosyjskie organizacje i fundusze wspierają także działania lokalnych organizacji skrajnie prawicowych i eurosceptycznych lokalnych organizacji (Dveri, Naši), partii politycznych (Treća Srbija) czy organizacji pozarządowych o przyjaznym Moskwie profilu ideologicznym (np. Srbski Kod, Beogradski Forum za Svet Ravnopravnih). Następuje bowiem wyraźne dążenie do pogłębienia uzależnienia Serbii od Rosji w sferze politycznej, medialnej i gospodarczej, budującego znaczny potencjał prorosyjski w sferze społecznej. W 2008 roku, kiedy Kosowo ogłosiło niepodległość, Federacja Rosyjska nie uznała secesji, ale jednocześnie Serbia utraciła na rzecz Rosji kontrolę nad serbskim koncernem paliwowym NIS na rzecz Gazpromiefti. Rosjanie uzy-

¹² Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству, <http://rs.gov.ru/ru> [dostęp: 4.04.2017].

¹³ Badania społeczne European Integration Office Government of the Republic of Serbia z 2014 roku pt. *European Orientation of the Citizen of the Republic of Serbia. Trends* postrzegają Rosję jako największego donatora pomocy Rozwojowej dla Serbii (47% społeczeństwa), http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/opinion_poll_14.pdf [dostęp: 2.02.2017]; strona główna instytucji: <http://www.seio.gov.rs/eng/>; Елена Пономарева: *публичная дипломатия России на Балканах*, „Српска.ру”, 13.04.2016, <http://www.srpska.ru/article.php?nid=29088> [dostęp: 3.04.2017]; Д.В. Грачёва, *Российская общественная дипломатия в Сербии в свете последних политических тенденций*, Российский институт стратегических исследований (РИСИ), <https://riss.ru/events/12639/>, 24.04.2015 [dostęp: 3.04.2017].

skali całkowitą kontrolę nad przetwórstwem ropy naftowej (w rafineriach w miastach Pancewo i Nowy Sad), mocną pozycję w sieci dystrybucji (magazyn gazu Banatski Dvor) i monopol na wydobycie gazu i ropy na terenie Serbii¹⁴. Pamiętajmy przy tym o szerszej rosyjskiej gospodarczej ofensywie na Bałkanach Zachodnich, wychodzącej poza sektor energetyczny, w wyniku której rosyjskie firmy w Serbii modernizowały koleje państwowe, kapitał rosyjski z powodzeniem przejął znaczną część rynku kapitałowego w Czarnogórze, a Bułgaria nadal pozostała w dużej mierze uzależniona od dostaw rosyjskiego sektora energetycznego. Bałkany stanowią z jednej strony region rywalizacji z głównymi globalnymi aktorami międzynarodowymi, czyli Stanami Zjednoczonymi i Unią Europejską, ale są także jednym z kontrolowanych szlaków dostaw surowców energetycznych do Europy. Nabiera to szczególnego znaczenia w obliczu projektów energetycznych Nord Stream, South Stream i Blue Stream, europejskiej debaty na temat wspólnego systemu energetycznego i mechanizmów wdrożenia Trzeciego Pakietu Energetycznego. Ekonomizacja polityki następowała również w Azji Centralnej, gdzie Rosja efektywnie rozbudowywała *smart power*. Od 2000 roku, pierwszej kadencji Władimira Putina, konsekwentnie realizowano idee eurazjatyckie w wielostronnych projektach Eurazjatyckiego Stowarzyszenia Gospodarczego (Rosja, Kazachstan, Tadżykistan), Centralnoazjatyckiej Organizacji Współpracy, Stowarzyszenia Centralnoazjatyckiego, Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej i w końcu Unii Eurazjatyckiej czy szerzej Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym WNP. Realizowano głównie gospodarcze wsparcie, w tym dla kluczowych projektów hydroenergetycznych Kirgistanu i Tadżykistanu (Kambar Ata I i Rogun), co pośrednio wpływało na Uzbekistan¹⁵ i pozwalało kontrolować złożone stosunki multilateralne w Azji Centralnej. Zachowano jednak ostrożność w zakresie bezpośredniego interwencjonizmu. W czerwcu 2010 roku Rosja nie zdecydowała się na zaangażowanie w konflikty etniczne w kirgiskim regionie południowym. Potencjał destabilizacyjny jednak wykazała, sprzyjając jeszcze w kwietniu tego samego roku obaleniu prezydenta Kurmanbeka Bakijewa. Integracja w zakresie rosyjsko-tadżyckiej współpracy wojskowej została przyspieszona w wyniku zamieszek w Górnobadachszańskim Obwodzie Autonomicznym Tadżykistanu, czym aktualnie długofalowo wzmocniono narzędzia *hard power*. Wojciech Górecki wskazywał, że lista aktorów zaangażowanych w regionie jest znaczna, a polityka Moskwy wobec Azji Centralnej stanowi w dużym stopniu wypadkową jej relacji z Pekinem i Waszyngtonem (oraz z Ankarą, Teheranem, Delhi czy Islamabadem), dlatego można odnieść wrażenie, że bywa niekonsekwentna¹⁶ i/lub reaktywna. Stanisław Bieleń konstatował, że w polity-

¹⁴ M. Szpala, *Rosja w Serbii: miękka siła i twarde interesy*, „Komentarze OSW”, 29.10.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-10-29/rosja-w-serbii-miekka-sila-i-twarde-interesy> [dostęp: 2.02.2017]; zob. M. Babić, *Rosja na Bałkanach Zachodnich. Interesy narodowe i wpływy polityczne*, [w:] M. Chałubiński, J. Wojnicki (red.), *20 lat od transformacji komunistycznej w perspektywie porównawczej. Osiągnięcia. Problemy. Zagrożenia*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk 2012; M. Babić, *Aporie tożsamości. Serbowie, Chorwaci i Unia Europejska*, [w:] F. Gołębski, M. Babić (red.), *Problemy aksjologiczne w relacjach Unii Europejskiej z państwami bałkańskimi*, Instytut Europeistyki WDiNP Uniwersytetu Warszawskiego, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2012.

¹⁵ Zob. M. Kuryłowicz, *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2015.

¹⁶ W. Górecki, *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, „Prace OSW” 2014, nr 48, s. 7 i nast.

ce rosyjskiej dominuje model gry o sumie zerowej, tj. każde ustępstwo na rzecz innego mocarstwa, które przenika i działa na obszarze posowieckim, jest z geopolitycznego punktu widzenia całkowicie równoznaczne z porażką¹⁷. To gra w imię utrzymania statusu „kontrolowanej niestabilności”.

Na początku 2010 roku prezydent Dmitrij Miedwiediew wzmocnił działania w zakresie dyplomacji publicznej, powołując dwa podmioty: wspomnianą Fundację Wspierania Dyplomacji Publicznej imienia Aleksandra Gorczakowa oraz Rosyjską Radę ds. Międzynarodowych. Celem obu było wzmocnienie rosyjskiego przekazu Rosji w debacie międzynarodowej¹⁸. Według Jarosława Ćwieka-Karpowicza powołanie Rady dało wyraz transformacji modelu współpracy władz państwowych ze środowiskiem pozarządowym i akademickim. Analogiczne funkcje pełniła Rada Polityki Zagranicznej i Obronnej (SVOP), założona przez Siergieja Karaganowa na początku lat 90. XX wieku, była jednak niezależna od państwa. Jak oceniał Ćwiek-Karpowicz Rada miała stanowić ulepszoną formę SVOP, efektywniejszy kanał komunikacyjny między krajowymi politykami i naukowcami. Pamiętajmy bowiem, że w prace organizacyjno-statutowe zaangażowano obok MSZ także MEN oraz przedstawicieli Rosyjskiej Akademii Nauk, Uniwersytetu Moskiewskiego, Uniwersytetu Petersburskiego, Moskiewskiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych i fundacji Rosyjski Świat¹⁹. Podobny zabieg aliansu polityki i nauki został zastosowany przy powoływaniu instytucji odpowiedzialnych za kreowanie podstaw i koordynowanie projektów współczesnej polityki historycznej Federacji Rosyjskiej, między innymi odtworzonego 2012 roku Rosyjskiego Towarzystwa Historycznego pod wodzą spikera Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej Siergieja Naryszkina. Grupę założycielską stanowiło blisko 30 organizacji, w tym także instytuty historyczne Rosyjskiej Akademii Nauk, uniwersytety, organizacje, jednoczące pracowników archiwów i krajoznawców, muzea, biblioteki, fundusze, środki masowego przekazu i inne organizacje. Jak donosiły media, główne zadania, jakie postawiono przed Towarzystwem, to likwidacja „białych plam” w historii, walka z jej fałszowaniem, powrót zabytków i wartości materialnych z zagranicy, a także realne wspieranie projektów oświatowych i popularyzacja wiedzy historycznej, w tym recenzowanie programów nauczania i podręczników²⁰. **Założyciele organizacji zwrócili się do prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina o objęcie stanowiska przewodniczącego kuratorium tego stowarzyszenia, jak donosił światowej opinii publicznej Sputniknews²¹.** Nie bez znaczenia było odwołanie się do carskiej tradycji naukowej, w tym odnowienie Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Historycznego²²

¹⁷ S. Bieliń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2006, s. 233–234.

¹⁸ J. Ćwiek-Karpowicz, *Rozwój dyplomacji publicznej w Rosji*, „Biuletyn PISM” 2010, nr 37(645).

¹⁹ Tamże, s. 2161.

²⁰ Opracowano aktualnie wdrażaną w szkołach koncepcję nowego podręcznikowo-metodycznego комплекtu ojczyznej historii (oryg. Концепция нового учебно-методического комплекса по отечественной истории); eksperci Towarzystwa działają analogicznie do działającej w Polsce Komisji do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii.

²¹ *Rosyjskie Towarzystwo Historyczne odradza tradycje*, https://pl.sputniknews.com/polish.ruvr.ru/2012_06_22/78990192/, 22.06.2012 [dostęp: 20.03.2017].

²² Орыг. Императорское Русское историческое общество, <http://rushistory.org/>.

powołanego w Petersburgu w 1866 roku w celu podniesienia poziomu rosyjskiej oświaty narodowej w zakresie historii, a zdelegalizowanego po rewolucji 1917 roku. Jego ocalali członkowie działali poza terytorium Rosji, dążąc do realizacji wyznaczonych mu celów. Inicjatywa współczesna wyraźnie ideologicznie odwołuje się do tych wydarzeń w imię ciągłości historii rosyjskiej. Do współpracy zaproszono ponadto naukowców z WNP, postawiono na współdziałanie z rosyjską diasporą. Był to zabieg celowy – rok 2012 ogłoszono bowiem Rokiem Historii Rosyjskiej. Dyrektor Instytutu Historii Powszechnej Rosyjskiej Akademii Nauk Aleksander Czubarjan wskazywał na symbolikę współdziałania, mówiąc, że „podczas obrad kongresu uczonych humanistów w Petersburgu przedstawiciele wszystkich krajów członkowskich wspólnoty niepodległych państw z olbrzymim entuzjazmem potraktowali plany utworzenia Towarzystwa Historycznego i bardzo by chcieli, aby była to organizacja symboliczna, która pomogłaby w ocenie naszej wspólnej przeszłości i w ogólnym zarysie rozwoju wiedzy historycznej w krajach członkowskich wspólnoty niepodległych państw”²³. Do 2017 roku Towarzystwo Historyczne powołało dwadzieścia siedem oddziałów regionalnych, w tym w Erewaniu i Ułan-Ude, ponadto podpisało siedem bilateralnych memorandumów o współpracy międzynarodowej z zagranicznymi instytucjami²⁴. Aktywizacji Towarzystwa na arenie międzynarodowej sprzyja 100. rocznica rewolucji październikowej, która staje się przyczynkiem do debaty międzynarodowej nad jej konsekwencjami, a co istotne – umiejscowienia samej Rosji w jej centrum. Powołano w jego strukturach Komisję ds. stosunków międzynarodowych, której pierwsze posiedzenie odbyło się pod kierownictwem A. Czubarjana z wyraźnym celem zintensyfikowania starań o rozpowszechnienie rosyjskiego stanowiska względem tematów problemowych w historii Europy i świata. Przewodniczący S. Naryszkin wyraźnie krytykuje w wystąpieniach publicznych tzw. zakłócenia w międzynarodowej debacie publicznej, nadmiar interpretacji historycznych pisanych piórem „amatorów” historyków i szkodliwą wielość insynuacji dotyczących np. historii drugiej wojny światowej²⁵. Jego wystąpienia wyraźnie zmierzają do utrzymania rewizjonistycznego i konserwatywnego kierunku w badaniach rosyjskich historyków²⁶. Kierunek ten jest realizowany od 2012 roku przez powołane przez Władimira Putina Rosyjskie Towarzystwo Wojenno-Historyczne (RTWH)²⁷. Do głównych zadań RTWH, zapisanych w prezydenckim dekrete nr 1710, należą: rozpowszechnianie przy pomocy obrazów historycznych przekonania o sile militarnej Rosji, walka z fałszowaniem historii (w domyśle: przez inne państwa, mające inną wizję historii) oraz wychowywanie obywateli w duchu patriotyzmu. Idea ujednoczenia

²³ Tamże.

²⁴ Współpracowano m.in. z Fundacją Historii Północno-Wschodniej Azji (Republika Korei), z Państwowym Archiwum Finlandii, z Chińskim Towarzystwem Historycznym, z Akademią Nauk Mongolii, z Wietnamskim Towarzystwem Historycznym, z Indyjską Radą ds. Badań Historycznych, z Instytutem Bering-Bellingshausena, zob. <http://rushistory.org/ob-obshchestve/sotrudnichestvo.html> [dostęp: 10.04.2017].

²⁵ Wypowiedź S. Naryszkina z 16 czerwca 2016 roku na spotkaniu z zagranicznymi historykami, zob. <http://rushistory.org/vystupleniya-s-e-naryshkina/vystuplenie-sergeya-naryshkina-na-vstreche-s-zarubezhnymi-istorikami-i-partnerami-rio.html> [dostęp: 9.04.2017].

²⁶ Porównaj archiwum wystąpień Siergieja Naryszkina: <http://rushistory.org/vystupleniya-s-e-naryshkina.html> [dostęp: 9.04.2017].

²⁷ Org. Российское военно-историческое общество, <http://rvio.histrf.ru/>.

debaty historycznej i programowej w zakresie nauczania historii w Rosji była wdrażana od 2009 roku decyzjami prezydenta Dmitrija Miedwiediewa, który powołał w tym celu Komisję przeciwko Próbowi Fałszowania Historii ze Szkodą dla Interesów Rosji²⁸, instytucję zrzeszającą reprezentantów federalnych ministerstw edukacji i nauki oraz kultury, Federalnej Agencji Archiwalnej (Росархив), Federalnej Agencji ds. Nauki i Innowacji (Роснаука), Instytutu Historii Powszechnej Rosyjskiej Akademii Nauk, Instytutu Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk, Dumy Państwowej, Rady Federacji, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Służby Wywiadu Zewnętrzny, Federalnej Służby Bezpieczeństwa, Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR. Bartosz Hordecki przypomina, że Dmitrij Miedwiediew wyraźnie wskazywał na potrzebę kształtowania debaty w krajach tzw. bliskiej zagranicy, mówiąc, że nie można uznawać wersji historii preferowanej przez państwa, które właśnie budują swoją suwerenność²⁹.

Istotnym czynnikiem stała się kontrola państwowa przepływów informacyjnych w mediach i działań trzeciego sektora, które w wyniku współpracy z organizacjami zagranicznymi w oparciu o międzynarodowe fundusze dotacyjne mogłyby naruszyć spójność proklemlowskiego przekazu *soft power*. W celu ograniczenia swobody działań już w 2006 roku weszła w życie ustawa nakazująca zamknięcie rosyjskich filii zagranicznych organizacji pozarządowych, a przepływy grantowe miały podlegać nadzorowi państwa. W 2007 roku wprowadzono zakaz współpracy z zagranicznymi organami pozarządowymi dla funkcjonariuszy państwowych. W kolejnych latach opublikowano listę organizacji niepożądanych na terytorium Federacji Rosyjskiej, mocno przy tym ograniczając w 2012 roku możliwości funkcjonowania rosyjskich podmiotów niezależnych, w tym analitycznych, naukowych, badawczych i medialnych, ustanawiając w wewnętrznych normach prawa status agenta zagranicznego dla organizacji pozarządowych. Amnesty International w raporcie podsumowującym cztery lata funkcjonowania ustawy podkreśla dobitnie jej destrukcyjny wpływ na proces rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Rosji. Zgodnie z danymi raportu do 2016 roku 148 organizacji pozbawiono środków finansowych, zastraszono pracowników, zniszczono reputację, a 27 z nich zostało zamkniętych³⁰. Na liście, uznanej przez niezależne środowiska za „prestizową”, znalazły się między innymi Centrum Lewady pod przewodnictwem Lwa Gudkowa, Centrum Niezależnych Badań Socjologicznych w Petersburgu kierowane przez Wiktora Woronkowa, organizacja Golos zrzeszająca niezależnych obserwatorów wyborów. Definicja zagranicznego agenta jest niezwykle szeroka, praktycznie to każda forma kontrolowania polityki i działań funkcjonariuszy publicznych. Siergiej Nikitin, dyrektor Amnesty International w Rosji, podkreśla z goryczą: „Ustawa o «zagranicznych agentach» została zaprojektowana, by zablokować,

²⁸ Oryg. Комиссия по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России рождена на основе документа от. Указ „О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России”, 19.05.2009, <http://kremlin.ru/events/president/news/4121> [dostęp: 2.02.2017].

²⁹ B. Hordecki, *Wokół dyskusji nad ujednoczeniem szkolnej recepcji historii w Federacji Rosyjskiej*, „Sensus Historie” 2014, vol. XVI, nr 3, s. 105–106.

³⁰ В. Шилов, *Агенты народа. Четыре года действия закона „об иностранных агентах” в России: последствия для общества*, [w:] Report Amnesty International, 16.11.2016, <https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/11/Zagraniczni-agenci.pdf> [dostęp: 2.02.2017].

napiętnować i uciszyć krytyczne organizacje pozarządowe. W jej sidła wpadło wiele organizacji, kosztem praw indywidualnych osób i jakości debaty publicznej w Rosji. Przegranym są nie tylko organizacje, ale i rosyjskie społeczeństwo”.

Pragmatyzm polityczny Kremla wymaga wypełnienia luki, która powstaje w wyniku ograniczenia działalności trzeciego sektora. Aby wzmocnić przekaz, powoływano szereg instytucji, które miały działać w zakresie informacji publicznej na strategicznych polach, jak i w tzw. rejonach niestabilnych. Obserwacją wyborów i kształtowaniem pożądanego dyskursu wyborczego zajmuje się powołana w 2003 roku z wyraźnym poparciem państwa Commonwealth of the Independent States – Election Monitoring Organization CIS-EMO, której eksperckie raporty są krytyczne wobec danych OBWE, nie odnotowały naruszeń w wyborach rosyjskich, nadniestrzańskich, środkowoazjatyckich czy ukraińskich z czasów Wiktora Janukowycza. Flagową, aktualnie promowaną w 2017 roku publikacją CIS-EMO jest książka w języku angielskim poświęcona neonacjonalizmowi ukraińskiemu³¹, co ukazuje charakter i kierunek działań wyżej wymienionych instytucji. Wzmocniła ona działania Fundacji na Rzecz Wolnych Wyborów powołanej do życia jeszcze w 2001 roku przez Państwową Komisję Wyborczą, Instytut Badań Społeczno-Politycznych Rosyjskiej Akademii Nauk i Moskiewską Państwową Akademię Prawa o analogicznym zakresie działalności. W 2005 roku powołano do życia Kaukaski Instytut na Rzecz Demokracji z filiami w Armenii, Abchazji, południowej Osetii i w Gruzji, który obok idei demokratycznych i społeczeństwa obywatelskiego zajął się promocją języka rosyjskiego i rosyjskich środków masowego przekazu, oraz zainicjowano działalność Fundacji Wolna Europa – Mołdawia w Mołdawii. Za pomocą narzędzi *soft power* realizowana jest w praktyce rosyjska wizja dominacji na obszarze poradzieckim, czyli koncepcja ruskiego świata jako przeciwwaga dla zachodnich idei.

Soft power w wersji rosyjskiej narusza podstawowe założenia koncepcji Josepha S. Nye’a. Dobrowolność współpracy i atrakcyjność kultury wdrażana w partnerskiej kooperacji równoprawnych podmiotów nie charakteryzowała i nadal nie cechuje rosyjskiej dyplomacji publicznej. Ułuda dialogu obywatelskiego zawiera się w podstępnie wykreowanych „obywatelskich” instytucji kulturalno-naukowych i społecznych, które ze wsparciem i pod kontrolą państwa mają realizować jedyną akceptowaną wersję rosyjskich wpływów i dominacji w świecie. Oponenti wewnętrzni zostaną wyeliminowani z dialogu w zgodzie z obowiązującą literą prawa. Oponenti zagraniczni zmierzają się z poważnym przeciwnikiem w postaci prokremlowskich mediów i elektronicznych kanałów przekazu informacji. W wojnie informacyjnej, jaka jest częścią aktualnie prowadzonej wojny hybrydowej po 2014 roku, elementy, takie jak kultura czy język stały się istotnym narzędziem budowania pozytywnego wizerunku Federacji Rosyjskiej w świecie i rosyjskiej wersji sytuacji międzynarodowej. Władza, doceniając ich siłę oddziaływania, będzie nadal dążyć do kreowania coraz bardziej doskonałych narzędzi polityki zagranicznej z ich wykorzystaniem.

³¹ S. Byshok, A. Kochetkov, *Neonazis and euromajdan. From democracy to dictatorship*, Moscow 2014.

Bibliografia

- Babić M., *Aporie tożsamości. Serbowie, Chorwaci i Unia Europejska*, [w:] F. Gołębski, M. Babić (red.), *Problemy aksjologiczne w relacjach Unii Europejskiej z państwami bałkańskimi*, Instytut Europeistyki WDiNP Uniwersytetu Warszawskiego, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2012.
- Babić M., *Rosja na Bałkanach Zachodnich. Interesy narodowe i wpływy polityczne*, [w:] M. Chałubiński, J. Wojnicki (red.), *20 lat od transformacji komunistycznej w perspektywie porównawczej. Osiągnięcia. Problemy. Zagrożenia*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk 2012.
- Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2006.
- Bodio M., *Polityka energetyczna w stosunkach między Unią Europejską a Federacją Rosyjską w latach 2000–2008*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2009.
- Byshok S., Kochetkov A., *Neonazis and euromajdan. From democracy to dictatorship*, Moscow 2014.
- Cohen C., Nye J.S., Armitage R.L., *A smarter, more secure America*, <https://www.csis.org/analysis/smarter-more-secure-america> [dostęp: 2.03.2017].
- Ćwiek-Karpowicz J., *Rozwój dyplomacji publicznej w Rosji*, „Biuletyn PISM” 2010, nr 37(645).
- Donaj Ł., Kucenko A., *Gazprom i jego wpływ na współczesne bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, „Przegląd Strategiczny” 2012, nr 2.
- European Orientation of the Citizen of the Republik of Serbia. Trends*, European Integration Office Government of the Republic of Serbia, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/opinion_poll_14.pdf [dostęp: 2.02.2017].
- Gibało Ł., *Czarnogóra i Serbia: rosyjskie veto dla NATO*, <http://www.defence24.pl/563639.czarnogora-i-serbia-rosyjskie-veto-dla-nato-analiza>, 22.03.2017 [dostęp: 25.03.2017].
- Górecki W., *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, „Prace OSW” 2014, nr 48.
- Hordecki B., *Wokół dyskusji nad ujednoczeniem szkolnej recepcji historii w Federacji Rosyjskiej*, „Sensus Historie” 2014, vol. XVI, nr 3.
- Kuryłowicz M., *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2015.
- Łoskot-Strachota A., *Ekspansja Gazpromu w UE – kooperacja czy dominacja*, Raport OSW, 15.10.2009, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2009-10-15/ekspansja-gazpromu-w-ue-kooperacja-czy-dominacja> [dostęp: 14.04.2017].
- Nye J.S. Jr, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004.
- Nye J.S. Jr, *The New Public Diplomacy*, „Project Syndicate” 2010, <http://www.project-syndicate.org/commentary/nye79/English> [dostęp: 15.02.2016].
- Rosyjskie Towarzystwo Historyczne odradza tradycje*, https://pl.sputniknews.com/polish.ruvr.ru/2012_06_22/78990192/, 22.06.2012 [dostęp: 20.03.2017].
- Sadłocha J., *Między twardą a miękką siłą: smart power*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012, nr 13.

Seroka M., *Czarnogóra: Rosja oskarżana o próbę zorganizowania zamachu stanu*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-06/czarnogora-rosja-oskarzana-o-probe-zorganizowania-zamachu-stanu>, 6.03.2017 [dostęp: 10.03.2017].

Siewerska-Chmaj A., *Mit polityczny jako narzędzie dyplomacji publicznej i element stosunków międzynarodowych*, „Kultura i Polityka” 2015, nr 17.

Spasovska V., *Opinion: Russian advances in the Balkans a cause for concern*, „Deutsche Welle”, 18.11.2014, <http://www.dw.com/en/opinion-russian-advances-in-the-balkans-a-cause-for-concern/a-18071327> [dostęp: 12.03.2016].

Szpala M., *Rosja w Serbii: miękka siła i twarde interesy*, „Komentarze OSW”, 29.10.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-10-29/rosja-w-serbii-miekkka-sila-i-twarde-interesy> [dostęp: 2.02.2017].

Wenerski Ł., „*Akcja-Reakcja*”. *Jak działa rosyjska propaganda w Unii Europejskiej i jak reagują na nią unijne instytucje?*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2017.

Włodkowka-Bagan A., *Soft Power w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec państw bliskiej zagranicy*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW”, „e-Politikon” 2012, nr 3.

Грачёва Д.В., *Российская общественная дипломатия в Сербии в свете последних политических тенденций*, Российский институт стратегических исследований (РИСИ), <https://riss.ru/events/12639/>, 24.04.2015 [dostęp: 3.04.2017].

Елена Пономарева: *публичная дипломатия России на Балканах*, „Српска.ру”, 13.04.2016, <http://www.srpska.ru/article.php?nid=29088> [dostęp: 3.04.2017].

МИД: *Положение русского языка в ближнем зарубежье вызывает тревогу*, Фонд поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом, 18.11.2016, <http://pravfond.ru/?module=news&action=view&id=6248> [dostęp: 3.03.2017].

Статус русскоязычия в Центральной Азии и проблемные дефиниции его исследования, Материк. Информационно-аналитический портал постсоветского пространства, <http://materik.ru/problem/detail.php?ID=9113> [dostęp: 3.03.2017].

Указ „*О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России*”, 19.05.2009, <http://kremlin.ru/events/president/news/4121> [dostęp: 2.02.2017].

Фактор русского языка, „Русская планета”, 16.04.2015, <http://rusplt.ru/society/faktor-russkogo-yazyika-16431.html> [dostęp: 3.03.2017].

Шилов В., *Агенты народа. Четыре года действия закона „об иностранных агентах” в России: последствия для общества*, [w:] Report Amnesty International, 16.11.2016, <https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/11/Zagraniczni-agenci.pdf> [dostęp: 2.02.2017].